

بنام خدا

بیین فرهنگ هزاره دوم قبل از میلاد
شمال غرب ایران

دکتر کریم حاجی زاده

مهدی کامرانی

حسین فراشی ابرقندی

۱۳۹۳

شماره کتابشناسی ملی ۲۱۳۶

مرکز فروش میراث کتاب: تلفن ۶۶۴۶۶۳۴۵ و ۶۶۴۶۶۳۴۸-۰۲۱

فهرست مطالب

۷

پیشگفتار

فصل اول: جغرافیای آذربایجان

۱۱

جغرافیا

۱۴

موقعیت و بررسی وضعیت زمین شناسی منطقه

۱۵

کسب‌های منطقه البرز باختری و آذربایجان

۱۶

کوه‌های آذربایجان

۱۹

توپوگرافی آذربایجان

۲۱

رودهای آذربایجان

فصل دوم: تحولات شمال غرب ایران از دوره نوسنگی تا دوره آهن

۲۶

دوره نوسنگی آذربایجان

۳۴

دوره کالکولتیک آذربایجان

۴۰

عصر مفرغ آذربایجان

۴۲

عصر مفرغ قدیم

۴۵

مواد فرهنگی عصر مفرغ قدیم

۴۷

گستره جغرافیایی فرهنگ کورا-ارس

۵۴

سفالگری عصر مفرغ قدیم

۵۵

عصر مفرغ میانی: اواخر هزاره سوم تا میانه هزاره دوم ق.م

۵۹

عصر مفرغ جدید

فصل سوم: تحولات هزاره دوم قبل از میلاد (دوره مفرغ جدید و آهن I)

شمال غرب ایران

۶۳

تبیین فرهنگ هزاره دوم ق.م اطراف دریاچه ارومیه

۶۹

تولیدات آهن حسنلو

۷۱	تولیدات آهن گوی تپه
۷۱	تولیدات آهن هفتوان تپه
۷۱	تولیدات آهن دینخواه
۷۱	تغییر در فرهنگ سفال
۷۲	سفال منقوش
۷۶	سفال خاکستری
۷۶	سفال خاکستری حسنلو
۷۸	سفال خاکستری گوی تپه
۷۸	سفال خاکستری دینخواه
۷۹	سفال خاکستری هاستما
۸۰	سفال خاکستری یانیک
۸۰	تغییر در فرهنگ تدقین
۸۲	تغییر در فرهنگ معمار
۸۲	معماری عصر آهن حسنلو
۸۴	معماری عصر آهن هفتوان
۸۴	معماری عصر آهن کردلر تپه
۸۵	عصر آهن یانیک تپه
۸۵	عصر آهن حاجی فیروز
۸۵	تپه گرد قلات
۸۵	قلعه گرد قسار
۸۵	قلاتگاه II
۸۵	قبرستان گرجی
۸۶	تپه میر آباد

۸۶	دالما تپه
۸۶	عقرب تپه
۸۶	تبیین فرهنگ هزاره دوم قبل از میلاد آذربایجان شرقی و استان اردبیل
۸۶	گور نوع کورگانی
۸۹	گور نوع هندوقی
۹۱	سنگ در قلعه های دفاعی
۹۲	فرهنگ سفال هزاره دوم قبل از میلاد آذربایجان شرقی و مناطق پیرامونی آن
۹۵	منطقه زردخانه
۹۸	قلعه
۹۹	فضاهای معماری
۱۰۱	دیوارهای دفاعی اطراف تپه های
۱۰۳	تدفین (انواع گورهای محوطه زردخانه)
۱۱۷	محوطه های مربوط به فرهنگ هزاره دوم قبل از میلاد در بیرون از مرزهای سیاسی ایران
۱۱۹	اورارتوها
۱۲۰	تاریخچه تحقیقات اورارتویی
۱۲۳	کهن ترین منابع مکتوب در ارتباط با شکل گیری دولت اورارتوها
۱۲۵	وسعت و حدود قلمرو اورارتوها
۱۲۶	قلمرو حکومت اورارتوها
۱۲۹	آثار اورارتویی در آذربایجان
۱۲۹	بناها و محوطه های اورارتویی در آذربایجان
۱۴۱	آثار نوشتاری اورارتویی در آذربایجان
۱۴۵	بحث
۱۵۱	فصل چهارم: منابع

www.ketab.ir

سگفتار

خدای بزرگ را پاسگزاریم که عنایت او ما را در راه علم و اندیشه قرار داد و در به انجام رساندن این تالیف از رحمت بی انتهای خود ما را بی نصیب نگذاشت.

نیاز به نگارش کتاب در خصوص فرهنگ هزاره دوم ق.م، به دلیل اهمیت این دوره در تاریخ ایران کهن از یک سو، احساس می‌شد. گرچه تعداد زیادی از محققین آثاری را در خصوص باستان‌شناسی مناطق مختلف ایران به نگارش درآورده‌اند ولی خلاء و جای خالی اینگونه مطالعات در شمال غرب ایران به گونه‌ای، محسوس و نمایان است. اهمیت این موضوع با انجام مطالعات هدفمند و سودمند طی چند سال گذشته در شمال غرب ایران و انباشت این اطلاعات، نیاز به انتشار آن‌ها، در جهت اعتلای علم باستان‌شناسی ایران، بیش از پیش را احساس می‌نمایاند.

از ویژگی‌های بارز فرهنگ هزاره دوم ق.م استان‌های آذربایجان، آذربایجان شرقی، ارمنستان، جمهوری آذربایجان و جنوب روسیه اسکان در قلعه‌ها، دفن‌های ساخت قبور نوع کورگانی، تولید انبوه اشیاء جنگی مفرغی و استفاده از سرامیک‌های نوع خاکستری و نخودی صیقلی است. حضور تعداد زیادی قبور نوع کورگانی در گستره وسیعی از آذربایجان شرقی تا جنوب روسیه که بدون ارتباط با مناطق مسکونی یافت شده‌اند، از مشکلات اساسی این فرهنگ در جهت تبیین چگونگی شیوه

معیشت و معماری آن‌ها به شمار می‌آید. در این پژوهش سعی بر آن است تا با ارائه مهمترین ویژگی فرهنگ هزاره دوم ق.م شمال غرب ایران و با اتکا به منابع کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی به بررسی مهمترین شاخصه‌های فرهنگی این دوره در شمال غرب ایران پرداخته شود. با نظر به اهداف ذکر شده، کتاب حاضر در پنج فصل به نگارش درآمده است: در فصل اول به مسائل و موضوعات مرتبط با جغرافیای شمال غرب ایران پرداخته شده؛ چرا که بدون آگاهی از شناخت جغرافیای منطقه نمی‌توان تحلیل مناسبی از یافته‌های فرهنگی و باستان‌شناسی منطقه ارائه نمود.

فصل دوم به موضوع باستان‌شناسی شمال غرب ایران از دوره نوسنگی تا دوره آهن خواهد پرداخت. مطالعات و بررسی گاهنگاری، همواره مورد توجه باستان‌شناسان بوده و تقسیم‌بندی متعارف در این بخش از تاریخ هر منطقه‌ای براساس پیشرفت‌ها و نوآوری‌های فناوریانه از ملزومات اساسی مطالعه هر منطقه به شمار می‌آید. در فصل سوم این کتاب، تحلیل مناسبی از فرهنگ هزاره دوم قبل از میلاد شمال غرب ایران ارائه شده است. در فصل چهارم این کتاب به منابع و مآخذ استفاده شده اشاره شده است. بی شک کتابی که در پیش روی شماست، ملو از ایرادات علمی و نگارشی است که ضمن عرض پوزش از محضر یکایک شما خواننده و پژوهشگر محترم، پذیرای نقطه نظرات سودمند شما هستیم.

در اینجا بر خود لازم می‌دانیم از کسانی که ما را در تدوین و چاپ این اثر راهنمایی و حمایت کردند، نهایت تشکر و قدردانی را به عمل آوریم؛ از دکتر کمال الدین نیکنامی، استاد گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران، که بحق اگر مساعدت‌ها و حمایت‌های ایشان نبود، انجام این تحقیق میسر نمی‌گردید؛ از دکتر رضا رضالو مدیر گروه محترم باستان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی به خاطر پشتیبانی و

حمایت‌های بی‌دریغشان و نیز از جناب آقای رنجبر شورابی مدیر مسئول محترم گروه انتشاراتی میراث کتاب-سمیرا به دلیل مساعدت در چاپ و انتشار این کتاب که به حق گام بزرگی در جهت تعالی و پیشرفت علم باستان شناسی ایران به شمار می‌آید، تقدیر و تشکر نماییم و از درگاه ایزد منان برایشان سعادت و بهروزی را

توانا بریم.

در انتها خالص‌ترین سلام‌ها و صلوات‌ها را نثار یوسف زهرا، حضرت بقیه الله، روحی له الفداء می‌نمایم. «صَلَّى اللَّهُ عَلَيْكَ يَا بَقِيَّةَ اللَّهِ الْأَعْظَمُ»

کریم حاجی زاده، مهدی کاظم‌پور، حسین فراشی

زمستان ۹۱